

**PRŪSIJOS LIETUVOS KULTŪROS KRAŠTOVAIZDIS:
ETNINĖS-REGIONINĖS-TAUTINĖS TAPATYBĖS
MATRICA**

**STRAKAUSKAITĖ, Nijolė. *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių*. Klaipėda:
Klaipėdos universiteto leidykla, 2010. – 255 p. – ISBN 978-9955-18-536-9**

Ruth Leiserowitz

Vokietijos istorijos institutas Varšuvoje, Lenkija

Naujoje 2011 m. išleistoje knygoje Nijolė Strakauskaitė pateikė Kuršių nerijos ir Prūsų Lietuvos tyrinėjimus kraštovaizdžio tema. Viena vertus, ją domina klausimai, kaip kultūriškai buvo formuojami kraštovaizdžiai – kaip atsirado kultūriniai kraštovaizdžiai ir kaip, kokiomis formomis jie buvo puoselėjami. Antra vertus, ji pabrėžia nagrinėjamo regiono etninės įvairovės veiksnį, gilinasi į žmogaus ir kraštovaizdžio tarpusavio sąveiką, be to, imasi ir klausimo apie tėviškės ir kraštovaizdžio ryšį.

Knyga padalinta į dvi dideles temines dalis. Pirmoji nagrinėja Kuršių nerijos kraštovaizdį bei žmogų ir abiejų šių veiksnių sąveiką, antroji dalis skirta įvairiems Prūsų Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio aspektams ir pirmiausia žvelgia iš biografinių pozicijų.

Nagrinėdama tokias temas kaip kraštovaizdžio įtaka nerijos gyventojams, autorė ne tik šiame, bet ir tolesniuose skyriuose aprėpia ilgą laiko tarpą nuo ankstyvųjų naujųjų laikų pabaigos iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos, atskleisdama „tėviškės kopose“ egzistenciją ir apžvelgdama nerijos gyventojų išgyvenimus (tai daugiausia su gamtos stichijomis susiję įvykiai). Tolesniame skyriuje nagrinėjama kultūrinė protestantų dvasininkų veikla nerijoje. Čia, skirtingai nei tolesniuose skyriuose, negalėdama remtis gausia antrine literatūra, autorė pati ėmėsi plačių tyrimų Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne ir pateikė naujausius rezultatus, kurių turinys įspūdingas. Dar vienas taip pat labai dėmesio vertas šios dalies skyrius skirtas kurortų Kuršių nerijoje atsiradimui ir plėtrai industrializavimo laikotarpiu. Nors labai naujų tyrimų rezultatų čia ir nėra, tačiau autorės intensyviai studijuota literatūra išaugo į itin vaizdžią ir sudominančią sintezę. Suprantama, čia neapsieinama ir be Nidos menininkų kolonijos. Nijolė Strakauskaitė ši tema labiausiai domina dėl socialinių kontaktų tarp menininkų ir žvejų reikšmės, ji parodo, kad dailininkų veikla turėjo įtakos ir vietinei visuomenei bei žvejams (p. 118).

Paskutiniame pirmos dalies skyriuje autorė pateikia žmonių, kurie gyveno nerijoje iki 1944–1945 m., bet buvo priversti bėgti, o nuo 1988 m. čia lankydavosi ir lankosi, prisiminimus. Čia ji aptaria keletą kontekstų, kuriuose kilo Nerijos gyventojų atsiminimai bei liudijimai, ir informatyvių paaiškinimų apie „nostalgijos turistų“ vaidmenį ir savimonę. Antroje knygos dalyje autorė aptaria įvairias švietimo strategijas Prūsų Lietuvoje, svarbią vietą skirdama gimnazijų raidai. Šis straipsnis irgi atsirado visų pirma kaip pačios autorės atliktų tyrimų ir didelio darbo archyvuose rezultatas. Toliau pateikiami biografinio pobūdžio skyriai – apie karalienę Luizę, apie poetą Simoną Dachą, apie teologą bei publicistą Martyną Liudviką Rėzą ir mokslininką Adalbertą Bezenbergerį. Be abejo, visi šie žmonės buvo susiję su anksčiau aprašytais kraštovaizdžiais ir jo veikiami. Jie ir patys paliko reikšmingus pėdsakus tuose kraštovaizdžiuose, dėl ko neabejotinai nusipelno vietos šioje knygoje.

Tie, kurie pastaruosius du dešimtmečius domisi nerijos istorikės darbais, žino, kad jos domėjimasis minėtomis ir aprašytomis kultūros istorijos asmenybėmis nėra naujas. Nereikėtų paskubomis versti šios knygos puslapių, nes dėmesingas skaitytojas tikrai pastebės subtilius, tačiau vis dėlto esminius niuansus, kuriais autorė geba papildyti savo ankstesnių tyrimų apie šiais asmenybes rezultatus.

Telieka reziumuoti, kad tai susidomėjimą skatinanti ir, be to, patraukliai skaitoma (!) knyga, kuri turėtų sulaukti kuo platesnės sklaidos.

PERŽIŪRINT SUVOKINIUS: VOKIEČIŲ PRIVERSTINIO IŠKELDINIMO IŠ RYTŲ EUROPOS PAVYZDYS

HAHN, Eva; HAHN, Hans Henning. *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2010. – 840 S. – ISBN 978-3-506-77044-8

Vasilijus Safronovas

Klaipėdos universitetas; Lietuvos istorijos institutas

2010 m. Vokietijoje pasirodė sutuoktinių Evos ir Hanso Hennigo Hahnų – dviejų Oldenburge (Žemutinė Saksonija) dirbančių istorikų – kapitalus veikalas „Iškeldinimas vokiečių atminime“. Jo dėmesio centre – vokiečių visuomenę iki šiol tebejaudinantys atsiminimų vaizdiniai, susiję su reiškiniais, kurie vokiškai vadinami *Flucht* ir *Vertreibung*. Pirmoji sąvoka („bėgimas“) yra siauresnė, ji nurodo į 1944–1945 m. vykusį rytinių Vokietijos teritorijų (Rytų ir Vakarų Prūsijos ir kt.) gyventojų bėgimą į Vakarus nuo artėjančios Raudonosios armijos. Antrąją sąvoka Vokietijos viešajame diskurse ir teisinėje leksikoje vadinamas institucinio poveikio priemonių paskatintas procesas, kai buvę rytinių Vokietijos teritorijų gyventojai „vokiečiai“ karo ir pokario metais buvo iškeldinami iš savo namų. Priklausomai nuo to, kas prisimenama ir ko nenorima prisiminti, ji gali būti verčiama kaip „išginimas, išvaymas“ (tuomet pastebimi tik pokariu vykę reiškiniai: vokiečių išvaymas iš Lenkijai, Tarybų Sąjungai atitekusių teritorijų, Čekoslovakijos ir kt., taigi sąvoka ima apibrėžti iš esmės vien vokiečių tragediją) arba kaip „[priverstinis] iškeldinimas“ (kai žiūrima į šį reiškinį kompleksiskai, matant ne tik vokiečius ir ne vien tragediją). Vien jau ši – vertimo – problema signalizuoja, kad tema, kurią pasirinko analizuoti Hahnai, yra jautri ir nevienareikšmė.

Tema aktuali ir dėl kitų priežasčių. Pirmą, kaip pagrįstai pažymi patys istorikai, „Iškeldinimo atminimas sudaro svarbią vokiečių nacijos kolektyvinės tapatybės sudedamąją“ (p. 9). Vokietijos viešajame diskurse, kalbant apie Antrąjį pasaulinį karą ir opų atsakomybės klausimą, nacionalsocialistinio režimo padaryti nusikaltimai neretai yra gretinami su pačiais vokiečius karo pabaigoje ir pokariu ištikusia tragedija, taip tam tikra prasme sukuriant moralinę pusiausvyrą. Antra, Vokietijoje yra susibūrusios įtakingos išgintųjų iš rytinių teritorijų lobistinės ir spaudimo grupės, kurios yra susijungusios į 1957 m. įsteigtą „Išgintųjų sąjungą“ (jai šiuo metu tebepriskaito apie 0,5 mln. narių), o pati išginimo / iškeldinimo tema, kaip rodo visai neseniai Vokietijos ir Lenkijos santykiuose dėl „Priverstinių iškeldinimų prevencijos centro“ (*Zentrum gegen Vertreibungen*) kilusi įtampa, aktuali ir tarpvalstybiniuose santykiuose. Tad nenuostabu, kad ėmėsi šios kontroversiškos temos analizės, maža to, dar ir suteikę savo veikalui paantraštę „Legendos, mitas, istorija“, autoriai sulaukė ne tik iš esmės pozityvių mokslininkų recenzijų¹, bet ir kritinių atsiliepimų, kuriuos išreiškė daugiausia tie, kurie išgintųjų diskursą laiko „šventa karve“.

¹ Plg. Maren Röger (*Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2011, 60. Jhg., Hf. 1, S. 114-116), Michaelo J. Enniso (*German Politics & Society*, 2011, Vol. 29, No. 1), Mathiaso Beero ([interaktyvus]. *H-Soz-u-Kult*, 2011 06 03 [žiūrėta 2011 11 03]. Prieitis per internetą: <<http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2011-2-182>>), Felicitas Söhner ([interaktyvus]. *Sehepunkte: Rezensionsjournal für die Geschichtswissenschaften*, 11 (2011), Nr. 10, 2011-10-15 [žiūrėta 2011-11-03]. Prieitis per internetą: <<http://www.sehepunkte.de/2011/10/20301.html>>) recenzijas.

Jau keturis dešimtmečius E. ir H. H. Hahnai tyrinėja atitinkamai vokiečių ir čekų bei vokiečių ir lenkų santykius. Profesorius H. H. Hahno mokslinių tyrimų interesų laukas apima Vokietijos ir jos rytinių kaimynių santykius XIX–XX amžiais, istorinius stereotipus ir atminimo kultūras. Čekijoje gimusi Eva Hahn kartu su savo vyru pirma tyrinėjo Sudetų vokiečių judėjimą XX amžiuje, o pastaruosius keliolika metų tiria išskeldinimų atminimą Vokietijoje. Pirminės abiejų autorių tezės jų tiriama tema buvo paskelbtos dar prieš dešimtmetį pasirodžiusioje tritomėje istorinių esė rinktinėje „Vokiečių atminties vietos“², kurioje įvairūs autoriai apibūdino daugiau kaip 120 atminties vietų – Vokietijoje aktualių kultūrinių simbolių, keliančių kolektyvines asociacijas ir turinčių kolektyvinės atminties vaizdinių telkiamąją galią. 2001 m. „atminties vietų“ rinkinyje pasirodęs Hahnų tekstas buvo išverstas į lenkų ir prancūzų kalbas³, be to, Vokietijoje yra pasirodę ir daugiau Hahnų tekstų šia tematika⁴.

Studija „Išskeldinimas vokiečių atminime“ yra rezultatas abiejų autorių pastangų suvokti pastarąjį reiškinį, tiriant jį remiantis „naujosios kultūrinės istorijos“ siūloma teorine prieitimi ir metodologiniais įrankiais, tarp kurių šiuo atveju svarbiausi buvo atsiminimų, mitų ir stereotipų istorija, taip pat diskurso analizė (p. 10). Kitaip tariant, jiems rūpėjo ne tik (arba ne tiek) pats istorinis reiškinys – priverstiniai vokiečių išskeldinimai, bet ir tai, kaip ir kodėl jis buvo sureikšmintas, kokiais simboliais ir vaizdiniais išreikštas, kada ir kodėl šie simboliai bei vaizdiniai tapdavo viešos (politinės) retorikos dalimi ir kiek šie simboliai bei vaizdiniai, redukuoti į mitus ir stereotipus, yra pagrįsti.

Autorių nuostabą ir sykiu pažinimą skatino, kaip jie patys nurodė, vis augantis prieštaravimas tarp, viena vertus, tų vaizdinių apie vokiečių išginimą, kurie pokariu buvo įtvirtinti VFR viešajame diskurse ir yra perduodami iš kartos į kartą, ir, kita vertus, to, ką apie šį reiškinį sako istorijos šaltiniai bei individualia patirtimi grįsti pranešimai (p. 10). Stebėdami augančią distanciją tarp šių dviejų informacijos šaltinių turinio, jie ėmėsi tirti, „iš kur autoriai semdavosi informacijos, kai jie pasisakydavo apie išginimą. Kas buvo viešai pranešama apie išgintųjų patyrimus, kokie liudininkų ar amžininkų pranešimai pateko į viešąją erdvę, o kokie liko užmarštyje? Kaip išginimą tyrė, vaizdavo ir interpretavo istorikai?“ (p. 9). Gal Hahnai ir nebuvo pirmieji, pradėję žvelgti į vokiečių išginimo reiškinį kaip į politizuotą (politiškai išnaudojamą) mitą (sakralizacijos elementų turintį pasakojimą)⁵, tačiau apskritai reikia pripažinti, kad recenzuojamas veikalas yra pirmas tokio masto bandymas kritiškai pažvelgti į šį reiškinį. Ir bandymas gana sėkmingas.

Pirmiausia todėl, kad diskursas čia ne reprodukuojamas, o pajungiamas abejonei. Būtent abejonė yra nesunkiai atpažįstama kiekviename Hahnų knygos skyriuje ir poskyryje, ir būtent tai, kad abejonei leidžiama karaliauti, įgalina autorius užimti ne vienos ar kitos nuostatos šalininko, bet tyrėjo poziciją. Šio tyrėjo akiratyje yra prieštaravimų suvokinių (arba, jei norite, atsiminimų) apie išskeldinimą visuma ir, matydamas ją, tyrėjas nebeapsitenkina atsakymu į klausimą, „ar tikrai yra taip, kaip manoma“, nes jam pradeda rūpėti ir tai, „kodėl atsiranda toks manymas“. Visa tai knygoje taikoma daugybei į simbolius, vaizdinius ir stereotipus redukuotų suvokinių, pradedant kad ir klausimu, kiek gi buvo priverstiniai išskeldintųjų vokiečių? Vokietijoje viešai cirkuliuosiuji

² HAHN, E.; HAHN, H. H. *Flucht und Vertreibung*. In *Deutsche Erinnerungsorte*. Bd. I. Hrsg. von E. FRANÇOIS, H. SCHULZE. München, 2001, S. 335-351.

³ HAHN, E.; HAHN, H. H. *Ucieczka i wypędzenie. Przegląd Polityczny*, 2004, nr. 65, s. 104-113; HAHN, E.; HAHN, H. H. *L'exode et l'expulsion*. In *Mémoires allemandes*. Sous la direction d'É. FRANÇOIS et H. SCHULZE. Paris, 2007, p. 607-630.

⁴ Plg. HAHN, E.; HAHN, H. H. *Mythos „Vertreibung“*. In *Politische Mythen im 19. und 20. Jahrhundert in Mittel- und Osteuropa* (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung, Bd. 24). Hrsg. von H. HEIN-KIRCHNER, H. H. HAHN. Marburg, 2006, S. 167-188.

⁵ Plg. FRIEDRICH, K.-P. *Wygnanie: mit niemieckiej historii. Więź*, 1997, nr. 7 (465), s. 153-164.

atsakymų į šį klausimą „paklaidos skalė“ labai jau didelė – nuo penkių–septynių iki daugiau nei dvidešimties milijonų...

Nevaržydami abejonės raiškos, autoriai vargu ar siekia kažkuo įtikinti, veikiau jiems rūpi pasi-aiškinti ir išaiškinti. Visgi pati knygos kompozicija yra sudėliota taip, kad toks bandymas pasiaiškinti ir išaiškinti įtikina mažų mažiausiai tuo, kad ne viskas turėtų būti „savai aišku“. Ir būtent tai yra antroji veikalo stiprybė.

Panašu, kad kiekvienas iš keturių veikalo skyrių ir priedas (kuris iš tikrųjų yra penktasis skyrius) turi savo atskirą funkciją, bet būtent skyrių visuma, jų išdėstymas vienas po kito leidžia pasiekti minėtąjį poveikį. Knyga sukomponuota taip, kad skaitytojas, ėmęsis nelengvos užduoties suvokti daugiau kaip 700 puslapių tekstą, pirmiausia patenka į tai, ką patys autoriai pavadino „meno galerija“ (p. 12). Čia skaitytojas gali išvysti daugybę „populiarių“ vaizdinių ir aiškinimų, kupinų netikslumų, apsirikimų ar sąmoningai palaikomų klaidų, apie iškeldinimą. „Galerijos“ funkciją atliekančiame skyriuje skaitytojas gali kartu pasekti, kaip Vokietijoje pokariu vis augo žmonių, kurie buvo laikomi „išgintaisiais“, skaičius ir kaip šis procesas galiausiai atvedė į tai, kad žmonės imta painioti ir klaidinti dėl to, kiek vokiečių gyventojų buvo iškeldinta iš viso. Čia esama poskyrio, skirto ir Nemmersdorfo žudynėms Rytų Prūsijoje 1944 m. spalį – simbolinei *Flucht* vadinamo reiškinio pradžios ikonai. Poskyryje keliami klausimai, kuriuos dar 1997 m. išleistoje knygoje apie šį įvykį kėlė Bernhardas Fischas⁶, bandęs atskirti faktus nuo nacionalsocialistų propagandos sąmoningai paskleistų vaizdinių. Atskiras poskyris taip pat yra skirtas stereotipo apie Čekoslovakijos prezidentą Edvardą Benešą, kaip priverstinio vokiečių iškeldinimo iniciatorių, analizei. Apsilankęs šioje „iškreiptų veidrodžių“ galerijoje, toliau skaitytojas yra pastatomas akistaton su antiteze – antruoju skyriumi, pavadintu „Išstumtieji atsiminimai“. Čia Hahnai rašo apie iškeldinimus, vykusius per patį Antrąjį pasaulinį karą, skirdami dėmesio ne tik priverstiniais, bet ir kitokiems iškeldinimams, pvz., susijusiems su nacionalsocialistų projektais iškeldinti ir perkelti iš vienos vietos į kitą vokiečių mažumas Rytų Europoje. Pasirodo, pirmieji vokiečiai, kurie Rytų Europoje buvo iškeldinti, patyrė tai dėl savo pačių išrinkto nacionalsocialistinio režimo... Tačiau šis, kaip ir kiti skyriuje aptariami epizodai, priklauso, kaip parodo ir skyriaus pavadinimas, „išstumtiesiems“ atsiminimams. Šiandienos Vokietijoje tokie yra kur kas mažiau aktualūs nei atsiminimai, susiję su pokariu vykusiu vokiečių išginimu iš Rytų Europos. Jie sunkiai dera su dominuojančiu pasakojimu apie vokiečių išgintuosius kaip aukas. Manychiau, kad būtent čia, antrajame skyriuje, skaitytojas gali pamatyti, kad *Vertreibung* yra ne vien tik „išginimas“; jis suvoktinas būtent kaip „iškeldinimas“ – neutralnesne, platesne, į kontekstą atsižvelgti skatinančia prasme.

Iš antrojo skyriaus „Išstumtieji atsiminimai“ yra patenkama į „Atsiminimų kūrimosi laikotarpį“. Taip yra pavadintas trečiasis studijos skyrius, kuriame parodomas procesas: kokiomis sąlygomis Vokietijoje pokariu formavosi vaizdiniai apie iškeldinimą. Kitaip tariant, čia dėmesys koncentruojamas jau į tai, kaip nuo pirmųjų pokario metų ėmė kurtis dominuojantis pasakojimas apie išginimą. Čia skaitytojas gali išvysti, kaip formavosi ir įsivyravo „tėviškės praradimo“ toposas, kokį vaidmenį išgalint dominuojančiam diskursui apie išginimą suvaidino pirmųjų liudininkų pasakojimai, prie kurių prisijungė žurnalistai ir vienas kitas mokslininkas; kaip išgintųjų pastangos organizuotis į žemietijas (*Landsmannschaften*) ir daryti įtaką viešajai erdvei lėmė vis platesnį atskirų konvencijų ir paties diskurso išgalėjimą ir kaip šis diskursas ėmė daryti įtaką Konrado Adenauerio laikų Vokietijos Federacinės Respublikos (VFR) Rytų politikai; kokį vaidmenį, įtvirtinant šį diskursą, vaidino 1949–1969 m. VFR veikusi speciali ministerija išgintųjų reikalams ir t. t.

⁶ FISCH, B. *Nemmersdorf, Oktober 1944: Was in Ostpreußen tatsächlich geschah*. Berlin, 1997.

Kitaip tariant, šiame, trečiajame, studijos skyriuje Hahnai atsiminimus apie išginimą istorizuoja, parodo juos ne kaip „savaiminius“, esą kylančius tiesiog aktualizuojant iškeldintųjų patirtį, bet įpina šiuos atsiminimus į jų atsiradimo kontekstą.

Apmuoginus dominuojančių atsiminimų apie išginimą kilmę, yra pereinama į dar vieną stadiją – ketvirtąjį skyrių, kuris, atrodo, turi parodyti, kad nėra ir negali būti jokio „vieningo“, monolitinio ir neprieštaringo vokiečių iškeldinimo iš Rytų Europos atminimo. „Apie atminimo įvairovę“ pavadintame skyriuje, pavyzdžiui, priešpriešinami vieni su kitais Sudetų vokiečių atsiminimai apie jų iškeldinimą, aiškinantis, kurie iš jų ir kodėl lengviau prigijo viešumoje; yra parodoma, kokias reikšmes pokariu Vokietijoje bandė įtvirtinti išgintųjų organizacijos ir kaip jų kontekste atrodė „kitokie“ atsiminimai tiek Vakarų, tiek ir Rytų Vokietijoje. Skyrius baigiamas aktualijomis, susijusiomis su „Priverstinių iškeldinimų prevencijos centro“, įsteigto 2000 m., ir jo vadovės Erikos Steinbach vykdoma veikla, kuri parodoma pačioje Vokietijoje bei vokiečių ir lenkų erdvėje vykusių debatų kontekste. Čia autoriai gana aiškiai išsako ir savo kritinę poziciją, priešpriešindami E. Steinbach propaguojamus istorinius vaizdinius ir vieno įtakingiausių jų kritiko Kurto Nelhiebelio poziciją, vieną paskutinių šio skyriaus poskyrių pavadindami „Išginimo mitas ar iškeldintųjų istorija“ (*Mythos Vertreibung oder Geschichte der Vertriebenen?*) ir taip tam tikra prasme „paruošdami“ skaitytoją paskutiniam studijos skyriui, kuris yra įvardytas kaip „Priedas. Vokiečių gyventojų masiniai iškeldinimai Rytų Europoje 1939–1949 m.: istorinis-statistinis išaiškinimas“. Pastaroji knygos dalis tarsi turi nuvainikuoti daugelį klaidinančių faktų ir vaizdinių, skatindama skaitytoją įsigilinti į istorinio konteksto, kuriame vyko visas reiškinys (iškeldinimas), o ne vien pokarinis vokiečių išginimas, specifika ir teikiantis dokumentais patvirtintą statistinę informaciją apie tai, kokio masto buvo šis reiškinys. Statistinis ir istorinis viso reiškinio (iškeldinimo) kontekstas, parodant jį kitų reiškinų (pvz., holokausto) fone, atrodo, turėtų ir skaitytojui leisti bent trumpam pabūti jau minėtoje ne vienos ar kitos nuostatos šalininko, bet tyrėjo pozicijoje.

Aptarta kompozicija leistų teigti, kad recenzuojamas veikalas, jo autorių sumanymu, turi atlikti tam tikrą didaktinę funkciją, skatindamas skaitytoją pažvelgti į supaprastintas konvencijas abejojant; matyti reiškinius jų kontekste; suvokti, kad yra daug būdų, kaip istoriškai reprezentuoti tą patį reiškinį ir tarp tų reprezentacijų būtina daryti atranką. Kitaip tariant, veikalas „Iškeldinimas vokiečių atminime“ pirmiausia vertintinas kaip vaizdinių apie vokiečių išginimą atsiradimo ir funkcionavimo istorija, kartu ir kaip jų kritinė analizė, turinti mokytį abejoti.

Dvi abejonės, susipažįstant su šiuo kūriniu, neapleido ir manęs.

Pirmoji – ar neatrodo pernelyg pretenzingai autorių pateikimas, esą jie nagrinėja vokiečių iškeldinimo *atminimą*? Tikėdamasis, kad būtent atminimas čia taps analizės objektu, kartu tikėjaisi atrasti atsakymus į klausimus, kokius etapus patyrė šio atminimo raida, kokias ritualines formas įgijo šis atminimas, kaip buvo objektyvuojamos atmenamos reikšmės. Tačiau atsakymų į šiuos klausimus studijoje neradau. Kadangi autoriai vos kelis sakinius skyrė savo teorinėms nuostatoms pristatyti, belieka tik spėlioti, kodėl taip atsitiko. Galbūt dėl to, kad autoriai sąmoningai nusprendė daugiau vietos skirti suvokinių, susijusių su vokiečių iškeldinimu, kritikai, o ne tirti reiškinį remiantis istoriografijoje įsigalėjusiomis kultūrinės atminties arba atminimo kultūrų tyrimo priemonėmis? O gal dėl to, kad mes apskritai skirtingai suvokiame, ką reiškia nagrinėti patį atminimą? Studijos pradžioje autoriai pareiškė, kad sąvoką „atsiminimai“ jie vartoja pačia plačiausia šio žodžio prasme, metaforiškai nurodydami, kad šią sąvoką jie supranta kaip „praetis pėdsakus“, išlikusius įvairiausio pobūdžio tekstuose. Tai – amžininkų pranešimai, su tema susiję šaltinių rinkiniai, istorinės studijos, politikų viešos kalbos ir privatūs pasisakymai, publicistika, mokykliniai vadovėliai,

literatūros ir žiniasklaidos priemonių aprašymai apie išginimą (p. 9). Visose šiose tekstinėse reprezentacijose buvo ieškoma, kokios reikšmės apie vokiečių iškeldinimą figūruoja viešai, kokia yra šių reikšmių istorija ir tarpusavio santykis (kurios reikšmės dominuoja, o kurios yra „išstumtos“). Tačiau ar tikrai tai yra tinkamiausias būdas, kaip ištirti vokiečių iškeldinimo atminimą kaip *atskirą istorinį reiškinį*? Dėl to liko abejonė.

Antroji abejonė susijusi jau ne su pačiu veikalu, o su jo refleksija. Ji kilo iš bandymo pritaikyti didaktinę šio veikalo funkciją lietuviškajam kontekstui. Išreikšti ją norėtųsi vartojant retorinį klausimą: ar nebūtų prasminga pritaikyti šio veikalo autorių tyrimo metodą ir tiems simboliams, vaizdiniams bei suvokiniams, kurie yra susiję su gyventojų iškeldinimo procesais, XX a. viduryje vykusiais Lietuvoje?

NUO ANTILENKIŠKOS PARADIGMOS VARTOTOJIŠKUMO LINK

STALIŪNAS, Darius. *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius: Mintis, 2008. – 144 p. – ISBN: 978-5-417-00964-8

Hektoras Vitkus

Klaipėdos universitetas

Pastaruoju dešimtmečiu pasirodė keletas tarpdisciplininė metodologija besiremiančių istoriografinių tyrimų¹, dedikuotų lietuvių kultūrinės atminties, atminties kultūros ir atminties vietų problemoms. Tačiau empirinės analizės kokybės požiūriu, 2008 m. pasirodžiusi istoriko Dariaus Staliūno monografija „Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta“ tarp jų, ko gero, užima ypatingą vietą, juo labiau kad tarp Lietuvos ir užsienio istorikų autoritetą turintis veikalo autorius niekada nestokoja provokuojančių idėjų. Pastaroji D. Staliūno studija ypač imponuoja tuo, kad joje pasirinktas lietuviškajai historiografijai kol kas netradicinis 1863–1864 m. sukilimo sampratos analizės lietuvių istoriniame naratyve modelis, interpretuojantis ne tik istoriografines kontroversijas, bet ir lietuvių kultūrinės atminties kontekstui svarbių semantiškų kodų (stereotipų, įvaizdžių, paminklų, memorialinių objektų, net ir komercinės reklamos siužetų) sanklodos aspektus. Be abejo, pagrindinė D. Staliūno atlikto tyrimo intriga – lietuvių kultūrinei atminčiai aktualią 1863–1864 m. sukilimo vertinimų problemą perinterpretuoti *kultūrinės atminties* (Jan ir Aleida Assmann) ir *atminties vietų* (Pierre Nora) paradigmų kontekste. Pastarasis monografijos autoriaus sumanymas provokuoja kelti bent jau du esminius klausimus: kokie politiniai ir ideologiniai veiksniai lėmė 1863–1864 m. sukilimo recepcijos kaitą lietuvių istoriniame naratyve? Ir kokie kultūrinės atminties mechanizmai leidžia interpretuoti šį sukilimą kaip lietuvių *atminties vietos* atvejį? Pastarieji klausimai neabejotinai rodo, kad kalbame apie neeilinės analitinės kompetencijos tyrimą. Kita vertus, teigtina, kad šiuo atveju reikėtų kalbėti ne tiek apie konceptualiai naują priegaią, kiek apie netradicinį požiūrį į lietuvių istoriniame naratyve įsitvirtinusių 1863–1864 m. sukilimo recepcijos problemų genezę.

Reikia pažymėti, kad aptariamasis D. Staliūno veikalas išsiskiria ganėtinai kuklia apimtimi (144 puslapiai), tačiau tai su kaupu kompensuoja faktologinėmis išvalgomis prisodrintas tekstas. Juo labiau, kaip pažymi pats veikalo autorius, 1863–1864 m. sukilimo vaizdinio eksplikacija empirinėmis žiniomis, pasekmių vertinimais ir kitų tyrinėtojų argumentacijos nuoseklumo verifikavimas nebuvo jo tyrimo tikslas². Jam buvo svarbiausia „išsiaiškinti, kodėl ir kaip keitėsi šio įvykio vertinimas lietuvių istoriniame naratyve, t. y. kokios pasaulėžiūros paradigmos nulėmė šia tema

¹ Be recenzuojamo D. Staliūno veikalo taip pat minėtini: LOPATA, R. *Politikai ir istorija: Algirdo Brazausko ir Vytauto Landsbergio istorijos sampratos = Politicians and History: Conceptions of history by Algirdas Brazauskas and Vytautas Landsbergis*. Vilnius, 2010. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. A. NIKŽENTAITIS. Vilnius, 2011; *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*. Sud. A. BUMBLAUSKAS, Š. LIEKIS, G. POTASZENKO. Vilnius, 2009; MAČIULIS, D. Kolektyvinės atminties raiška Šiaulių miesto kraštovaizdyje XX a. *Kultūros paminklai*, T. 14, 2009, p. 6–28; MAČIULIS, D. Kolektyvinė atmintis ir miesto įvaizdis: Šiaulių atvejis. In *Kultūrinės atminties kaita ir lokalinė istorija*. Acta Humanitarica Universitatis Saulensis. Mokslo darbai, T. 9. Sud. R. TRIMONIENĖ. Šiauliai, 2009, p. 218–234; NIKŽENTAITIS, A. Laikinosios ir Lietuvos Respublikos sostinių kultūrinės atmintys: lyginamosios analizės bandymas. *Ibid.*, p. 235–246.

² STALIŪNAS, D. *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*. Vilnius, 2008, p. 7.

rašiusių autorių nuostatas, kaip atminimą apie sukilimą, jo epizodus ar sukilėlius bandoma instrumentalizuoti masių nacionalizacijos ir sovietizacijos procesu³. Todėl kiek stebina, kad apsirėžęs tokį problemiška erdvę analitinės žiūros lauką, studijos autorius teorinį knygoje analizuojamos problematikos kontekstą apibūdino pateikdamas tik pagrindines – *atminties vietas, istorinio naratyvo, komunikatyvinės atminties ir kultūrinės atminties sąvokas*⁴, neatskleisdamas teorinio jų taikymo empirinėje studijos dalyje konteksto.

Svarbu pabrėžti ir tai, kad autorius bandė analizuoti klausimą apie istorikų ir politikų propaguojamos 1863–1864 m. sukilimo interpretacijos poveikį visuomenei, ir tai, manytina, yra neabejotina aspiracija paliesti ne tik istoriografinių ar publicistinio turinio vertinimų paviršių, bet ir įsigilinti į lietuvių kultūrinės atminties gelmėse tūnančias reakcijas. Todėl manytina, kad tik iš dalies reikėtų sutikti su D. Staliūno prietimi išsikeltus probleminius klausimus analizuoti tik Jano ir Aleidos Assmanų *komunikatyvinės atminties ir kultūrinės atminties* teorijas konceptualizuojančių paradigmu kontekste. Tokiam studijos autoriaus apsisprendimui remtis siauresniu teoriniu modeliu būtų galima pritarti tuo atveju, jeigu įvertintume galimybę, kad aptariamo veikalo teorinės dalies santūrumą nulėmė šiandieninėje Vakarų istoriografijoje pastebima nuostata istoriografiniuose tekstuose vengti teorinės ekvilibristikos pertekliaus. Tačiau, mūsų nuomone, aptariamos D. Staliūno monografijos teorinę dalį eksplikuojanti analitinių preferencijų sistema būtų neabejotinai tobulesnė, jeigu ją papildytų *istorijos politikos* reiškinį konceptualizuojantis teorinis rakursas. Juolab kad D. Staliūno studijoje objektyvuojami tokie 1863–1864 m. sukilimo refleksijos lietuvių istoriniame naratyve „matricių“ elementai (pvz., antilenkiškos paradigmos poveikio „Tautinio atgimimo“ ir II Lietuvos Respublikos laikotarpio istorinio naratyvo sanklodai raiškos, rusiškasis marksizmas, sukilimo kaip „kovos už laisvę“ recepcijos lietuvių egzilio ir vartotojiškos kultūros situacijose reikšmės), kurie leistų giliau užčiuopti bandymų politizuoti šį istorinį procesą prielaidas ir tendencijas. Minėtąją pastabą inspiruoja faktas, kad pats aptariamojo veikalo autorius ne kartą akcentuoja XIX–XX a. laikotarpiu pasireiškusias sukilimo aktualizavimo politinėje plotmėje intencijas, leidžiančias kalbėti ne tik apie sukilimo įvaizdžio kaip apie svarbaus politinės retorikos elemento, bet ir kaip nacionalistiškai orientuotos tapatybės mobilizavimo priemonės lietuvių kultūrinės atminties diskurso kontekste vaidmenį. Pastarojo teiginio pagrįstumą patvirtina paties D. Staliūno konstatacija, kad sukilimas buvo politiškai suaktualintas ne tik XX a. pr. Lietuvoje, bet ir lietuvių egzilio komunikatyvinėje bei kultūrinėje atmintyse, kuriose net ir „pokario partizanai, kovoję su sovietine valdžia, tapatinti su sukilėliais; darytos analogijos tarp Vakarų valstybių pasyvumo per 1863–1864 m. sukilimą ir XX a., kai Lietuva prarado nepriklausomybę; sovietinė valdžia vaizduota kaip carinės Rusijos sekėja ir pan.“⁵

Trijose knygos dalyse („Antilenkiškos paradigmos rėmuose“, „Rusiškojo marksizmo paradigmos dominavimas“ ir „Kova už laisvę“) autorius stengėsi pateikti kuo kompleksiškesnį 1863–1864 m. sukilimo recepcijos skirtingose istorinio naratyvo paradigmose vaizdinį. Tuo labiau kad D. Staliūnas nevengia aštresnių aspektų, kurie šiandieninės Lietuvos viešojoje bendravimo terpėje ir oficialiajame kultūrinės atminties diskurse neretai apeinami. Antai pirmojoje studijos dalyje autorius atskleidžia sudėtingas 1863–1864 m. sukilimo recepcijos peripetijas XIX a. pab. – XX a. pr. (šiam chronologiniam kontekstui skirtas pirmasis poskyris „Tautinio atgimimo epocha“) ir tarpukario epochos istoriniuose naratyvuose (jie aptariami poskyryje „II Lietuvos Respublikos

³ STALIŪNAS, D. Op. cit., p. 7.

⁴ Ibid., p. 7–8.

⁵ Ibid., p. 113. Būtina pažymėti, kad aptariamoji studija nestokoja ir daugiau vietų, kuriose aktualizuojami 1863–1864 m. sukilimo siužetų, vaizdinių, įvaizdžių ir simbolių politizavimo momentai. Plačiau žr.: Ibid., p. 33–35, 45–47.

laikotarpis“), kuriuos lėmė ne tik Rusijos imperijos antilenkiškai orientuotos etninės politikos interesai, bet ir imperijos administracijos grupių konkurencija bei tuometines lietuvių visuomenės sluoksnių istorinės atminties nuostatas paveikusias aspiracijos. Pastariesiems vertinimams, be abejo, reikėtų priskirti aptariamajame veikalė fiksuojamus XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių komunikatyvinės atminties siužetus, kurių semantika leidžia identifikuoti rezervuotas („sukilimas – tai ponų reikalas“) ar net negatyvias („sukilimas – tai kvailas maištas“) lietuvių valstietijos pozicijas sukilimo ir sukilėlių atžvilgiu⁶. Manytina, įvertinant knygos autoriaus pateiktą interpretaciją, atsiranda prielaidų teigti, kad „Tautinio atgimimo epochos“ lietuvių istorinio naratyvo pozicijas sukilimo atžvilgiu nulėmė ne lietuvių grupinėje sąmonėje glūdėjęs latentinis antilenkiškumas (dėsninga, kad tokia versija neretai pasitaiko ir šiandieninėje historiografijoje⁷), bet Rusijos imperijos galios institutų postuluotos antilenkiškumo paradigmos archetipai (ideologemos, stereotipai, vaizdiniai ir įvaizdžiai), tam tikromis įtaigos priemonėmis įskiepyti⁸ ir lietuvių istoriniam naratyvui.

Tuo tarpu II Lietuvos Respublikos kultūrinėje atmintyje, D. Staliūno teigimu, 1863–1864 m. sukilimo recepcija išlaikė antilenkiškos paradigmos indoktrinaciją, tačiau ši paradigma buvo atnaujinta moderniąją lietuviškąją tapatybę palaikiusiais leitmotyvais. Nepaisant pastarosios semantinės transformacijos, sukilimo vieta tarpukariu lietuvių kultūrinės atminties struktūroje išliko komplikuota. Nors jam nebuvo suteiktas „visaverčio“ lietuvių istorinio naratyvo elemento statusas, oficialusis diskursas nesiekė jo eliminuoti (pasitaikė net ir sukilimo „reabilitacijos“ bandymų), tad tokia padėtis ilgainiui sudarė būtinašias sąlygas sukilimui integruoti(s) tam tikrų grupių komunikacinėje atmintyje ir lokalinio pobūdžio iniciatyvų įsteigtose *atminties vietose* (pvz., paminklai žuvusiems sukilėliams Šventybrastyje, Šiauliuose etc.). Tad sukilimo atminimo simbolinis įprasminimas (sukilėlių kapų priežiūra, paminklų statymas) tapo ne centrinės valdžios, bet vietinės iniciatyvos objektu. Visiškai kitokia situacija, pasak D. Staliūno, susiklostė II Lenkijos Respublikoje: „tuo metu Vilniuje ir jo apylinkėse [...] 1863–1864 m. sukilimas įtrauktas į nenutrūkstamą kovų už nepriklausomybę grandinę, juoba kad tiek XIX a., tiek 1918–1920 m. priešas buvo iš esmės tas pats – Rusija. Daugelyje vietų sukilėlių kapų tvarkymu, paminklų statymu rūpinosi vietos bendruomenės, centrinė valdžia taip pat per savivaldos institucijas, parapijas rinko informaciją ir koordinavo sukilėlių, vadintų didvyriais, atminimo įamžinimą. Pasitaikydavo, kad sukilimo paminklų atidengimo išskilmėse Vilniaus vaivadijoje dalyvaudavo ir aukščiausios Lenkijos valdžios atstovai“⁹. Reikia pripažinti, kad aktualizuojamoje studijos dalyje autorius ganėtinai įtaigiai atskleidė politines bei ideologines (pvz., lietuviška antilenkiškos paradigmos versija) priežastis, neleidusias sukilimui prigyti tarpukariu lietuvių istoriniame naratyve, kultūrinėje atmintyje ir tautiniame panteone. II Lietuvos Respublikoje daugiausia dėmesio buvo skiriama nepriklausomybės atkūrimo 1918 m. ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto Didžiojo atminimo įamžinimui, todėl „lenkiško elemento“ konotacijas designavęs 1863–1864 m. sukilimo vaizdinys nebuvo patrauklus nei centrinei valdžiai, nei visuomenei.

Tikėtina, kad skaitytojais, įsigilinę į D. Staliūno studijoje pateiktą analizę, sutiks su autoriaus mintimi, kad intensyviausias ir ideologiškai kryptingiausias sukilimo „reabilitacijos“ pastangas parodė sovietinis istorinis naratyvas, retušavęs „nacionalines“ 1863–1864 m. sukilimo įvykių refleksijos konotacijas. Ypač imponuoja tai, kad aptariamą veikalą autorius tam tikromis medžia-

⁶ STALIŪNAS, D. Op. cit., p. 24–32.

⁷ Pz.: ILGŪNAS, G. *Antanas Mackevičius. Sukilimo žygiai ir kovos*. Vilnius, 2007.

⁸ Kaip vieną efektyviausių tokios įtaigos priemonių D. Staliūnas nurodo politinę karikatūrą (žr.: STALIŪNAS, D. Op. cit., p. 14–15).

⁹ *Ibid.*, p. 56–58.

gos pateikimo ir tekstinės įtaigos priemonėmis nesistengia primesti savo nuomonės, tačiau negaili išradingumo, kad skaitytojas minėtąją mintį priimtų kaip savarankiškos refleksijos rezultatą. Taip, D. Staliūno teiginys, kad sovietinėje istorinių įvykių vertinimo schemoje sukilimas buvo vaizduojamas kaip „didžiulis liaudies judėjimas, kurio varomoji jėga buvo valstiečiai, o ideologai ir vadai – revoliuciniai demokratai“, kovoje už „socialines ir ekonomines reformas“,¹⁰ neišsiskiria originalumu, tačiau didesnio dėmesio vertos kitos jo išvalgos. Šiuo atveju išskirtina knygos autoriaus tezė, teigianti, kad sovietiniams ideologinės kontrolės institutams ideologiškai ir politiniu požiūriu buvo ypač svarbu 1863–1864 m. sukilimą įkomponuoti oficialiojoje kultūrinės atminties versijoje, nes nuo to priklausė ir strategiškai svarbaus „ideologinio projekto“ – *tautų draugystės* mito – indoktrinacijos sovietinės lietuvių visuomenės istorinėje mąstysenoje sėkmė. Pastarąsias sovietinio režimo aspiracijas D. Staliūnas rekonstruoja atskleidždamas sovietinių istorikų pastangas į Lietuvos SSR istorinį panteoną iškelti net ir tokią sovietinės ideologijos požiūriu neparankią personaliją kaip kunigas A. Mackevičius, kuris sovietinio laikotarpio lietuvių istoriniame naratyve neretai reprezentuotas kaip „susipratęs“ ir „suartėjimo su liaudimi“ siekęs „elementas“.

Kita vertus, kaip ne mažiau svarbią apžvelgiamo D. Staliūno veikalo ypatybę reikėtų išskirti ir tai, kad autorius inspiruoja skaitytoją dar ir dar kartą permąstyti klausimą, ar sovietiniu laikotarpiu susiformavusi sukilimo versija iš esmės ir buvo tas ideologinės sugestijos rezultatas, kokio iš tikrųjų siekė sovietinė sistema. Čia pirmiausia reikia sutikti su autoriaus mintimi, kad „rusiškojo marksizmo kanonui visiškai pakako 1863–1864 m. sukilime akcentuoti įvairių tautų, pirmiausia – rusų ir lenkų, taip pat lietuvių ir baltarusių revoliucinių demokratų bendradarbiavimą, kad interpretacija atitiktų *tautų draugystės* ideologemą“¹¹, todėl sovietiniams ideologams nebuvo paranki sudėtingesnių ir, jų požiūriu, tikėtina, ideologiškai nepatikimų sukilimo vertinimų atsiradimo galimybė. Marksistinės paradigmos diskursą palaikę Lietuvos SSR valdžios sluoksniai bandė apsidrausti, todėl, kaip taikliai konstatavo D. Staliūnas, sovietinėje versijoje stengtasi paneigti antirusišką sukilimo pobūdį, pabrėžiant, jog sukilusi Lietuvos visuomenė (valstiečiai) stengėsi atsiskirti nuo Lenkijos ir bandė suartėti su Rusija¹². Kita vertus, D. Staliūno pateikta sukilimo recepcijos Lietuvos SSR oficialiajame diskurse analizė įtaigiai rodo, kad sovietinė ideologinės kontrolės sistema ir jos kuruotas kultūrinės atminties modelis nebuvo monolitinės struktūros ir lemiant visuomenės nuostatų dinamikai privalėjo laviruoti. Todėl sovietiniai ideologai neišvengiamai susidurdavo su 1863–1864 m. sukilimo reprezentacijos problemomis, nulemtomis sukilimo „lituanizavimo“ intencijų, kurios, savaime suprantama, ne visada sutapdavo su režimo postuluota nuostata suteikti sukilimui socialiniais ir ekonominiais „liaudies“ interesais motyvuoto ir „klasių kovos“ dėsniais determinuoto „valstiečių judėjimo“ prasmę. Pastarąją tezę iškalbingai iliustruoja autoriaus dokumentiškai rekonstruoti epizodai, atskleidžiantys kompozitoriaus Juliaus Juzeliūno operos „Sukilėliai“ uždraudimo (1957–1961 m.) aplinkybes ir 1963 m. Lietuvos SSR aukščiausių valdžios grupuočių terpėje kilusią įtampą, kurią nulėmė ideologiniai ir politiniai rengimosi sukilimo 100-ųjų metinių iškilimams nesklaidumai¹³. Kita vertus, aptartos monografijos autoriaus išvalgos, manytina, sukuria prielaidas formuluoti klausimą, ar XX a. 7–8-uoju dešimtmečiais jau susidarė sąlygos, leidusios susiformuoti alternatyviai sukilimo, kaip nacionalinio išsivadavimo proceso dalies, sampratai? Žinoma, oficialusis diskursas reikalavo laikytis ideologiškai sankcionuotą 1863–1864 m. refleksijos („klasių kovos“, „tautų draugystės“ etc.) kanonų, tačiau minėtu

¹⁰ STALIŪNAS, D. Op. cit., p. 71.

¹¹ Ibid., p. 89.

¹² Ibid., p. 73–74.

¹³ Ibid., p. 79–82, 93–97.

laikotarpiu lietuvių istorinis naratyvas jau buvo subrandinęs reikiamą sovietinių ideologemų „įveikimo“ (vok. *Bewältigung*) patirtį. Panašu, kad susidariusi situacija tenkino abi puses: sovietiniams ideologinės kontrolės institutams užteko išorinių lojalumo oficialiajai Lietuvos SSR istorijos versijai demonstravimo, todėl iš esmės nebuvo trukdoma visuomenei perimti ir alternatyvias sukilimo interpretacijas (ypač jeigu jos buvo semantiškai artimos valdžios postuluotoms sukilimo, kaip visuomenės „pasipriešinimo dvarininkams“ ir „caro priespaudai“ reprezentacijoms). Manytina, būtų galima suabejoti tik tuo D. Staliūno teiginiu, kad toks santykis leido formuotis opozicinėms sovietinių kanonų atžvilgiu sukilimo vertinimų nuostatoms. Galbūt keltina prielaida, kad sovietinio režimo ideologinės manipuliacijos leido ištvirtinti „sulietuvintoms“ sovietinėms 1863–1864 m. sukilimo versijoms (pvz., ideologemos, kad „sukilo ir prieš carinę priespaudą kovojo valstiečiai“, kurių didžiuma ir „buvo lietuviai“, ir kad „jie siekė atsiskirti nuo Lenkijos“). Kita vertus, taip pat būtų galima svarstyti, ar minėtoji versija net ir posovietiniu periodu, nors ir akivaizdžiai perėmusi kai kuriuos tarpukarinio laikotarpio elementus bei lietuvių emigracijos ideologemas (tiesa, jų aptarčiai D. Staliūnas skiria mažiausiai dėmesio¹⁴), neišliko semantiškai artimesnė sovietinio istorinio naratyvo archetipams? Ir gal dėl pastarosios ypatybės, silpstant sovietmečiu susiformavusių komunikatyvinės atminties elementų įtakai, šiandieninio laikotarpio lietuvių istoriniame naratyve ne antraeilis vaidmuo suteikiamas tendencijai 1863–1864 m. sukilimą reflektuoti dabarties visuomenei suprantamesnėmis – vartotojiškos kultūros semantinėmis (pvz., komercinės reklamos arba komercinio kino) formomis. Šiuo požiūriu, manytina, tampa aktualu įvardyti *atminties industrijos* teorinėse implikacijose tradiciškai akceptuojamą dėsningumą, tvirtinantį, kad nykstant seniesiems istorinio naratyvo elementams ir egzistuojančiai kultūrinės atminties sistemai stokojant adekvačių alternatyvų jiems pakeisti, susidariusią tuštumą neišvengiamai užpildo plačiosioms visuomenės masėms lengviausiai suvokiami populiariosios kultūros modeliai¹⁵.

Reziumuojant tai, kas pažymėta, dar kartą reikia akcentuoti, kad aptartame D. Staliūno veikalė išradingai laviruojama historiografinių, periodinių, publicistinių ir vizualinių šaltinių teikiamos informacijos farvateryje, todėl susidaro įspūdis, kad monografijos autoriui nebuvo labai sudėtinga užčiuopti giliausius skirtingų istorinių laikotarpių naratyvų nuostatas lėmusių pasaulėžiūrinių paradigmų klodus. Be abejonės, monografijos autorius empiriškai rekonstravo ir įtaigiai perteikė XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių istoriniame naratyve pasireiškusias manipuliavimo sukilimo vaizdinių intencijas. Analitiniu požiūriu ypač vertinga tai, kad D. Staliūnas į tekstą sklandžiai įterpia aptariamus probleminius momentus paaiškinančius siužetus ir pateikia jų interpretacijas. Tai leidžia tikėtis, kad D. Staliūno studiją galės suprasti ir tie skaitytojai, kurie nėra pakankamai giliai suvokę lietuvių istorinio naratyvo genezę XIX a. pab. – XX a. determinavusių ideologinių kontekstų. Tuo labiau kad jų įtaka išlieka akivaizdi ir šiandieniniu laikotarpiu.

¹⁴ STALIŪNAS, D. Op. cit., p. 112–115.

¹⁵ KORTE, B.; PALETSCHEK, S.; HOCHBRUCK, W. Der erste Weltkrieg in der populären Erinnerungskultur. Einleitung. In *Der erste Weltkrieg in der populären Erinnerungskultur*. Hrsg. B. KORTE. Essen, 2008, S. 7–24 (ypač S. 11–13).